

**ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA OSMANLI VERGİ TAHSİLİNİN ASKERİ
GÜÇLERDEN AYRILMASI SORUNU VE TAHSİLDAR-HALK ÇATIŞMALARI
(XIX. YÜZYILIN ORTALARINDAN XX. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR)¹**

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Zahide IŞIK²

ÖZET

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti’nde her alanda olduğu gibi vergilendirme ve vergilerin tahsil edilme usullerinde de birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerden biri de zaptiye ve jandarma gibi askeri kuvvetlerin vergi tahsil etmesinin sakıncalı bulunması nedeniyle tahsilâtın doğrudan merkezi temsil eden sivil memurlar tarafından gerçekleştirilmesini sağlamak olmuştur. Vergilerin askeri güçlerden bağımsız olarak tahsil edilmesi fikri *tahsildar* adı verilen yeni bir memur grubunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Midhat Paşa tarafından ilk olarak 1863 yılında Niş’te uygulanan tahsildarlık, 1865’te Tuna Vilâyeti’nde de uygulanmaya başlanmıştır. Uygulamanın başarıya ulaşması, tahsildarlık kurumunun diğer vilayetlere yaygınlaşmasını sağlamıştır. Ancak, zaman zaman yaşanan olumsuz durumlar sonucunda sivil tahsil memurluğunun pek mümkün olmadığı görülmüştür. Kimi zaman memurların yanlarına silah veya asker verilmiş, kimi zaman da bu kurum lağvedilerek yeniden vergi tahsil işleri zaptiye kuvvetlerine devredilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vergi tahsilâtının sivilleştirilmesi ile ilgili çeşitli kanunnameler çıkarılmış, düzenlemeler yapılmıştır. Bu çalışmada vergi tahsilinin jandarma ve zaptiyeden bağımsız olarak sivilleştirilmesi sürecinde, tahsildarların yaşadığı zorluklar ile halk ve tahsildar çatışmalarının arşiv belgelerine yansımaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Tahsili, Tahsildar, Vergi İsyanları, Sivilleşme.

¹ Bu makale yazarın Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Selda KILIÇ’ın danışmanlığında hazırladığı ve 2021 yılında kabul edilmiş olan “*Osmanlı Devleti’nde Vergi Tahsil Düzenlemeleri ve Tahsildarlık Uygulaması*” başlıklı Doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

² Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yzisik@munzur.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8973-135X

THE ISSUE OF SEPARATING TAX COLLECTION FROM MILITARY FORCES IN THE OTTOMAN EMPIRE IN LIGHT OF ARCHIVAL DOCUMENTS AND CONFLICTS BETWEEN TAX COLLECTORS AND THE PUBLIC (FROM THE 19TH CENTURY TO THE EARLY 20TH CENTURY)

ABSTRACT

One of these arrangements was to ensure that tax collection was carried out directly by civilian officials representing the center, since it was deemed inconvenient for military forces such as zaptiye and gendarmerie to collect taxes. The idea of collecting taxes independently from military forces led to the emergence of a new group of civil servants called collectors. First implemented by Midhat Pasha in Nis in 1863, the collectorate was also introduced in the Danube Province in 1865. The success of the practice led to the expansion of the institution to other provinces. However, from time to time, as a result of unfavorable situations, it was seen that civilian collection officers were not feasible. Sometimes officers were provided with weapons or soldiers, and sometimes this institution was abolished and tax collection was transferred to the zaptiye forces. Since the second half of the nineteenth century, various decrees and regulations were enacted to civilianize tax collection. This study will examine the difficulties faced by collectors and the reflection of the conflicts between the public and collectors in archival documents during the process of civilianization of tax collection independent of the gendarmerie and zaptiye.

Keywords: Tax, Tax Collection, Tax Collector, Tax Rebellions, Civilianization.

GİRİŞ

Vergi gelirleri, yüzyıllar boyunca devletlerin temel finansman kaynaklarından biri olmuştur. Devletlerin temel işlevlerini yerine getirebilmesi ve vatandaşlara karşı sorumluluklarını sürdürebilmesi, halkın kamu harcamalarına zorunlu olarak katılımını gerektirir. Bu çerçevede vergi, tarihin her döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti açısından da büyük önem taşımıştır. Osmanlı Devleti'nde kamu gelirleri büyük ölçüde vergilere dayanıyordu.

Devletin kamu harcamalarını karşılayabilmesi, askerî ve idarî teşkilatını sürdürebilmesi, etkili bir vergi sisteminin varlığına bağlıydı. Osmanlı, birçok alanda olduğu gibi vergi uygulamalarında da kendisinden önceki devletlerden, özellikle de İslam devletlerinden etkilenmiştir. Nitekim, İslam'ın doğuşundan itibaren İslam devletlerinde uygulanan vergi sistemleri büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.

Kuruluşundan 1839'daki Tanzimat Fermanı'na kadar geçen süreçte Osmanlı vergi sistemi, şer'î ve örfî vergiler olmak üzere iki ana grupta yapılandırılmıştır. Şer'î vergiler, kaynağını İslam hukuku (fıkıh) hükümlerinden alan; öşür, zekât, cizye ve haraç gibi dört temel başlık altında toplanan vergilerdir (Tabakoğlu, 2016, s. 323). Örfî vergiler ise padişahın yasama yetkisi çerçevesinde, ihtiyaçlara bağlı olarak konulan; dinî nitelik taşımayan ancak İslam hukukuna da aykırı olmayan vergilerdir (Kazıcı, 1986, s. 285). Bu ayırmadan hareketle, Osmanlı vergi sisteminin hem dinî hem de idarî bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Vergilerin mükelleflerden tahsili ise üç şekilde gerçekleştirilmekteydi: Karşılığı nakit olarak alınan “nakdî” vergiler, mal olarak tahsil edilen “aynî” vergiler ve bedensel hizmet ya da yükümlülük içeren vergiler.

Osmanlı Devleti'nde vergi tahsil yöntemleri, vergi türüne ve dönemin idarî yapısına bağlı olarak farklılık göstermekteydi. Bu yöntemlerden en yaygın olanı, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren uygulanan tımar sistemi idi. Bu sistemde, merkezden memurlara nakit maaş verilmesi yerine, reayanın ödediği toprağa bağlı vergiler, tımar sahibi anlamına gelen tımar sipahisine devrediliyordu. Ancak tımar sistemi, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren askerî etkinliğini yitirmiştir (İnalçık, 2012, s. 168). Tımar sistemine ek olarak vergi tahsilinde iltizam, emanet, malikâne usulü, esham uygulaması, voyvodalık, muhassıllık ve mütesellimlik gibi çeşitli yöntemler de kullanılmıştır. İltizam sistemi, devlet gelirlerinin belirli bir bedel karşılığında şahıslara devredilmesi esasına dayanır (Akgündüz, 1986, s. 719). Esham sistemi ise, mukataalara ait yıllık nakdî gelirlerin “faiz” adı verilen paylara bölünerek özel kişilere satılması, yani bir tür iç borçlanma mekanizmasıdır (Genç, 1995, s. 376). Malikâne sisteminde ise, mukataa adı verilen vergi gelirleri tıpkı iltizamda olduğu gibi müzayede yoluyla ihaleye açılırdı (Genç, 2006, s. 57–64). Ancak bu sistemde, müzayede iltizamdan farklı olarak yıllık vergi miktarı üzerinden değil, mukataanın satış bedeli üzerinden yapıldı. Ayrıca, iltizamda mukataa belirli bir süre için devredilirken, malikâne sisteminde bu devir “kayd-ı hayat şartıyla”, yani ömür boyu yapılmaktaydı (Genç, 2003, s. 516).

Görüldüğü gibi, vergilendirme konusu kadar vergilerin tahsili de hem büyük bir önem hem de büyük bir sorun teşkil etmekteydi. Vergilerin zamanında tahsil edilememesi devletin ekonomik kaybına yol açmaktaydı. Bu nedenle özellikle Tanzimat'ın ilanından sonra XIX. yüzyıl boyunca vergilendirme ve vergileri tahsil etme konusunda önemli adımlar atılmıştır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde idari, siyasi, askeri, eğitim, hukuk ve maliye gibi alanların yanı sıra vergi sistemi ve vergilerin tahsili konusunda da köklü değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren, merkezîyetçi bir maliye teşkilatı kurma yönünde adımlar atılmış, Islahat Fermanı ile kaldırılan Cizye vergisi ve 1925 yılında kaldırılan Aşar vergisi hariç şer'î vergiler kaldırılmış, sayıları oldukça fazla olan örfî vergiler birleştirilerek herkesin serveti oranında vergi vermesi kararlaştırılmıştır (Çakır, 2001, s.72). Böylece, daha adil ve sade bir vergi rejimi oluşturulması sağlanmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde sivil memurlar eliyle doğrudan vergi tahsili yöntemleri yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Tanzimat'ın ilanıyla, merkezileşme hedefleri çerçevesinde bizzat padişah tarafından “*memur-ı müstakil*” olarak tayin edilen görevliler, vergileri doğrudan doğruya devlet adına muhassıl adı altında tahsil etmişlerdir (Akyıldız, 2012, s.29).

Böylece, Tanzimat'ın ilk yılında aşar vergisi de dahil olmak üzere bütün vergiler muhassıl denen görevliler aracılığıyla toplanmıştır. Ancak bu uygulama, iş bilen insanların azlığı ve bazı bölgelerdeki yerel direnişler sebebiyle zorluklarla karşılaşmış, istenen başarıya ulaşamayıp kısa sürede kaldırılmıştır. Kısa süreli muhassıllık uygulamasından sonra merkezileşme çabaları devam etmiştir. Çünkü vergilerin tahsilindeki başarısızlıklar, vergilerin zamanında tahsil edilememesi veya vergi mükelleflerinin vergi ödemeyi reddetmeleri zaten ekonomik açıdan zor durumda olan Osmanlı Devleti'ni daha zor bir duruma düşürmüştür. Zira, devlet gelirleri git gide azalmış, gelir-gider dengesi bozulmuş ve bütçe açıkları artmıştır. Vergi tahsilindeki aracılardan sayıca çokluğu da vergilerin merkeze ulaşmasını zorlaştırmıştır. Bunların yanı sıra vergi tahsil işinin zaptiyeeye verilmesi, yani askeri kuvvetlerin vergi tahsil etmesi ve kimi zaman mükelleflere uyguladıkları baskı, şiddet ve zorluklar halkın tepkisini çekmiştir. Bu nedenle mükelleflerle doğrudan devlet adına muhatap olacak sivil bir vergi tahsil memurunun varlığına ihtiyaç duyulmuştur.

İşte bu ihtiyaca Midhat Paşa'nın *tahsildarlık* adını verdiği bir uygulama ile çözüm bulunmuştur. Midhat Paşa Niş valiliği sırasında önce Niş zaptiye alayından bir süvari bölüğünü lağvederek muhafaza, teftiş ve tahsil işlerinin üçüyle de meşgul olan zaptiyeden tahsil görevini alarak müstakil tahsildarlara vermiştir (A.MKT.MHM, 262/100; A.MKT.MHM, 265/18). Daha sonra Tuna valiliği görevinde bulunurken Tuna Vilayeti dahilinde de denenerek başarıya ulaşılan "*tahsildarlık*" uygulaması, kısa sürede diğer vilayetlerde de yürürlüğe girerek yaygınlaşmıştır. Sivil vergi tahsildarı olarak ortaya çıkan bu memurlar *emvâl-i miriyye* olarak adlandırılan "*emlâk ve akar vergisi, arazi vergisi, yerli ve yabancı esnaf temettü vergisi, gayrimüslim ahalinin bedelât-ı askeriyesi, bu dört çeşit verginin teçhizat-ı askeriye tertibi, masarîf-i tahririye karşılığı, müsakkafât-ı ma'arif hisse-i i'anesi, emvâl-i mezkurenin eski yıllara ait bakayası*" denen vergileri tahsil etmekle görevliyidiler (Düstur, 1. Tertip, C.7, s.831-849).

1. SİVİL TAHSİLDARLARI ASKERİ GÜÇLERDEN AYIRMA ÇABALARI

Yukarıda değinildiği üzere ilk olarak Midhat Paşa'nın Niş'te zaptiye alayı içinde bir bölüğü lağvederek, bunları yalnızca tahsil işleri için görevlendirmesi ile başlayan tahsildarlık kurumu kısa sürede tüm Osmanlı vilayetlerinde uygulamaya geçirilmiş ve bundan sonra tahsildarlık işlerinin zaptiye askerinden alınarak müstakil tahsildarlara verilmesiyle sivil bir tahsildarlık müessesesi oluşturulmuştur. 1865 yılında çıkarılan "*Tahsildarlar Hakkında Nizamname*" ile vergi ve hazine gelirlerinin toplanması için tahsildarlar görevlendirilmiş, 1866 yılından itibaren diğer vilayetlerde de uygulamaya geçirilerek tahsildarlık müessesesi yaygınlaşmıştır. Böylece, XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyıl başlarına kadar vergilerin sözü edilen tahsildarlar aracılığıyla doğrudan devlet adına, aracılara ve zaptiye askerine başvurmaksızın, sivil ve tek görevi vergi tahsil etmek olan memurlar vasıtasıyla tahsil edilmesi hedefi amaçlanmıştır. Bu hedefler doğrultusunda birçok kez çeşitli talimatname ve nizamnamelerle tahsildarlık işleri düzenlenmeye çalışılmıştır. Vergi tahsilinin sivilleştirilmesi adına önemli bir adım olan bu talimatnameden sonra 1871 yılında yayınlanan dokuz maddelik "*Emvâl-i Mîriye Tahsilâtı İçin İstihdam Olunacak Tahsildarların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâif-i Memûriyetleri Hakkında Tâlimât*" adı verilen bir talimatname ile tahsildarların vazifelerinin tekrar Asâkir-i Zaptiye'ye devredildiği görülmektedir (Düstur, 1.

Tertip, 2. Cilt, 1289/2, s.58-60). Bunun sebebi, zaptiye askerinin yardımı olmadan vergi tahsil edilmesi beklentisinin beklenen neticeyi vermemesidir. Elbette bunda tahsildarlar için yapılan masrafların çokluğu ve tahsildarların birtakım suistimalleri de etkili olmuştur. Adı geçen talimatnameden sonra vilayetlere tahsildarlık uygulamasına son verildiğine dair yazılar gönderilmiş ve vergi tahsilinde eskiye dönülmüştür. 1875 yılında ise *Tahsil-i Emvâl-i Mîriye Hakkında Tâlimât* ile “*tahsilât yoklamacıları*” adıyla yeni bir memur türü ortaya çıkmıştır (Düstur, 1. Tertip, C.3, s.269-271). Bunlar vergilerin tahsili değil, hesapların teftişi ve verginin muhtarlar yani kabzımallar aracılığıyla zamanında tahsil edilmesi için çalışmışlardır. 1879 yılında yayınlanan *Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi* ise önceki nizamnamelerden farklı olarak zaptiyenin vergi tahsili dışında tutulması konusunu yeniden gündeme getirmiştir (Düstur, 1. Tertip, C.4, s.382-392; A.DVN.MKL, 18/1). Vergilerin tahsili bir süre yine sivil tahsildarlara devredilmiş olsa da 1886 (Düstur, 1. Tertip, C.5, s.644-652) ve 1894 *Tahsil-i Emvâl Nizamnameleri* (Düstur, 1. Tertip, C.6, s.1461-1466) ile tahsilât işi bu defa Asâkir-i Zaptiye'ye ilaveten piyade ve süvarilerden oluşan *tahsildar bölüklerine* ve *kabzımallara* yani muhtarlara verilmiştir. Yani sivil tahsildarlıktan tekrar vazgeçilmiş, daha doğrusu tekrar ertelenmiştir. 1895 yılına gelindiğinde ise vergilerin tahsilinin oldukça zor olduğu, hatta vergilerin uzunca zamandır tahsil edilemediği ve vergi kaynaklı isyanların çıktığı doğu vilayetlerinde ıslahat yapılması gündeme gelmiştir. 1895 yılında Vilâyat-ı Sitte’de uygulanmak üzere bir Islahat Lâyihası hazırlanarak vergilerin tahsilinde jandarma ve zaptiye yardımına son verilmesi kararı alınmıştır. Bu kapsamda 1896 yılında ilan edilen bir nizamname ile Asâkir-i Zaptiye vergi tahsiline karıştırılmaksızın, vergilerin hususi olarak istihdam edilecek tahsildarlar vasıtasıyla tahsili usulü yeniden yürürlüğe girmiştir. Böylece Islahat Lâyihası gereğince jandarma tahsildarlarının yerini sivil tahsildarlar almış, vergi tahsilâtının zabıta kuvvetlerinden kesinlikle ayrılarak devlet mallarının tahsilinin sivil tahsildarlara verilmesi uygun görülmüştür (BEO, 942/70572).

1902 yılında yayınlanan *Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi* ise yine vergi tahsilinin doğrudan tahsildar denen sivil memurlar tarafından yapılması usulünü getirmiştir. Jandarmanın vergi tahsiline karışmasının yasaklanması, nizamnamenin dokuzuncu maddesinde yer alan “*Jandarmaların muamelat-ı müdahalesi katiyyen memnudur*” ibaresinden açıkça anlaşılmaktadır (Düstur, 1. Tertip, C.7, s.831-849). Son olarak 1909 yılında da bir *Tahsil-i Emvâl Kanunu* yayınlanmış ve kendinden önceki nizamnameye benzer bir şekilde hazırlanmıştır (Düstur, 2. Tertip, C. 1, s.624-629).

2. SİVİL TAHSİLDARLARIN ASKERİ GÜÇLERDEN AYRILMASI SORUNU

Vergi tahsilinin jandarma ve zaptiye gibi askerî güçlerden ayrılarak sivil bir yapıya kavuşturulması temel amaç olmakla birlikte, bu uygulama her defasında çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu gelişmelerin sonucunda, sivil tahsil mekanizmalarının güvenlik açısından yetersiz olduğu görülmüş ve askerî desteğe yeniden başvurulmuştur. Bu zorlukların başında, tahsildarların tahsilat için gittikleri bölgelerde saldırıya uğramaları gelmekteydi. Vergi toplama sürecinde taciz edilenlerin yanı sıra, bir köyden diğerine giderken yolda saldırıya uğrayan; topladığı paralar gasp edilen ya da kimi zaman öldürülen tahsildarlar da olmuştur.

Tahsildarların vergi tahsili için gittikleri yerlerde çok sayıda yaralanma, ateş açma, gasp gibi olaylara maruz kaldıklarına, eşkıyalar tarafından gasp edildiklerine, hatta katledildiklerine dair çok sayıda arşiv belgesi mevcuttur (DH.ŞFR, 272/ 44). Özellikle, Balkanlarda bu durumların yaşandığına dair arşiv belgeleri oldukça fazladır. Örneğin, Manastır'da Tahsildar İbrahim Efendi eşkıya tarafından pusuya düşürülmüş ve köylerden tahsil ettiği para gasp edilmiştir (Y.PRK.ASK, 195/152). Başka bir örnekte Kırçova tahsildarına pusu kuran Bulgar eşkıyasının ateş açtığı görülmüştür. (A.MTZ (04), 97-40). Bir başka belgede yanında iki jandarma ile Delve taraflarına giden bir tahsildara ve jandarmalara sayıları yirmiden fazla olan Bulgar eşkıyasının ateş açtığı belgelerden anlaşılmıştır (A.MTZ (04), 112/10). Belgeler bunlarla sınırlı olmayıp sayıca örnekleri çoktur. Örneğin, Ohri kazası dolaylarında tahsildar Süleyman Efendi'ye ve yanında bulunan zaptiye askeri Seyfeddin adlı şahısa Debuyan köyüne giderken ateş açılmış ve olay sonucunda zaptiye askeri vefat etmiş (DH.ŞFR, 71/160), Kesriye Kazasında ise bir tahsildar ve beraberindeki jandarmalar katledilmişlerdir (Y.MTV, 276/28; DH.MKT 1961/72). Karadere (Budin) dolaylarında ise bir tahsildar ve bir jandarma katledilmiş, hatta yapılan soruşturma neticesinde katillerden birinin bölgenin ileri gelenlerinden biri olduğu anlaşılmıştır. Başka bir belgeden anlaşıldığına göre bir tahsildara pusu kurulmuş, tahsildarın yanındaki jandarmalarla Sırp eşkıyası arasında bir çatışma çıkmış, ancak eşkıyalar yakalanmıştır (Y.MTV, 281/127). Aynı şekilde Manastır'da yaşanan benzer bir olayda tahsildar İbrahim Efendi pusuya düşürülmüş ve tahsil ettiği vergilerden eline geçen para gasp edilmiştir (Y.PRK.ASK, 195/152). Serfiçe'de (Yunanistan) ise Raşid isimli bir şahsın hem vergisini vermediği hem de görevli tahsildarı darp ettiği için hakkında gerekli işlemlerin başlatıldığı belgelerden anlaşılmaktadır (DH.MKT, 1468/67). Samakov'da (Bulgaristan) bir grup eşkıya, süvari tahsildarı Mehmed ile yanındakilerin yolunu keserek eşyalarını ve yanlarında bulunan parayı gasp etmiştir. Ancak, bu kişiler saklandıkları köyde yakalanarak yetkililere teslim edilmiştir. Başka bir belgede ise, Ustrumca (Makedonya) civarında bir tahsildarın Bulgar eşkıyalarınca öldürüldüğü bilgisine yer verilmektedir (BEO, 2091/136804).

Balkanlar'da yaşanan siyasî çalkantılar, Osmanlı vergi sistemini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu bölgelerdeki ayrılıkçı hareketler ile bunlara destek veren eşkıya grupları, vergi tahsilatının önündeki en büyük engellerden biri hâline gelmiştir. Osmanlı vergi memurlarının bölgelere girişini engelleyen; vergi vermeyi ve devlet otoritesine itaat etmeyi reddeden bazı kişi ve gruplar, tahsildarlara pusu kurarak tahsilat faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Benzer olaylar yalnızca Balkanlarla sınırlı kalmamış, Anadolu'da da vergi tahsildarlarına yönelik çeşitli saldırılar gerçekleşmiştir. Örneğin, Sapanca'da bir jandarma ve iki tahsildarın eşkıya tarafından öldürüldüğü (Y.PRK.ASK, 186/96), Ayvalık'ta Yorgi adında bir şahsın vergi vermeyi reddettiği için tahsildar ve zaptiyeye ateş ederek kaçtığı (DH.ŞFR. 302/57), Boğazlıyan kazasında (Yozgat) bir tahsildarın Ermeniler tarafından katledildiği, Pülümür'de tahsildar Mehmet Efendi'nin bir aşiret tarafından ormanda silahla öldürüldüğü (Y.PRK.ASK, 195-152), vergi tahsilâtı için Urfa Sancağı'na bağlı Suruç kazasına giden tahsildar ve refakatindeki jandarmalara Hamidiye alayı mülazımı Aziz Ağa ve yakınlarının mukavemet göstermesi (DH.MKT. 2459/101) gibi pek çok örnek tahsildarların can güvenliğinin olmadığını, silahlı ve jandarmasız vergi tahsilinin mümkün olmadığını açıkça göstermiştir. Üstelik bazı durumlarda jandarma da yeterli olmamıştır.

Görevleri nedeniyle çeşitli tehlikelerle karşı karşıya kalan tahsildarlar, yanlarında bir jandarma ile dolaşsalar da bu tehlikelerden kurtulamamışlardır. Nefs-i müdafaa için silah taşımalarına izin verilen tahsildarlar, köylere yalnızca bir jandarma ile gitmek istememişlerdir. Öyle ki, Balkanlarda eşkıya çeteleri faaliyetlerini giderek artırdığından, birden fazla, hatta en az beş jandarma verilmesi gerektiğini bildiren tahsildarlar olduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (YB.021, 93/508).

Belgelerden anlaşıldığına göre bu saldırılar her zaman vergi vermemek için olmamıştır. Eşkıyaların tahsildarları pusuya düşürerek tahsilât paralarını gasp ettiği durumlar da olmuştur. (Y.PRK.ASK., 195/152); DH. ŞFR., 71/160). Yukarıdaki örneklerden anlaşılabileceği üzere görevleri esnasında saldırılara maruz kalarak hayatlarını kaybeden tahsildarların sayısı oldukça çoktur. Bunun yanı sıra yaralanan, sakatlanan ve vücudunda kalıcı hasarlar meydana gelen tahsildarlara da rastlanmıştır. Bu durumlarda tahsildar ve ailesine yardımcı olunmuş, tahsildar hayatını kaybetmişse ailesine maaş bağlanmış (TFR.I.SL, 6/523; BEO, 2907/218024), hayatta ancak iş göremez halde ise ya başka işler verilmiş ya da maaş bağlanıp zor durumda kalmaları engellenmiştir. Örneğin, görevi sırasında eşkıya tarafından yaralanarak sakatlanan bir tahsildar, geçimini sağlayamadığından oğlunun tahsildar, jandarma veya polis hizmetinde istihdam edilmesini talep etmiş ve bu talebi uygun bulunmuştur (DH.MKT, 1911/105).

Hem eşkıya hem de vergi vermek istemeyen ahali, tahsildarları kimi zaman öldürmüş, kimi zaman darp etmiş, kimi zaman da gasp etmiştir. Hatta bazı şahıs, eşkıya veya aşiretlerin vergi tahsilâtı için giden tahsildar ve jandarmalara karşı ahaliyi silah kullanmaya teşvik ettikleri, bunun için para bile verdikleri arşiv belgelerinden anlaşılmıştır (BEO, 2160/161948). Kimi zaman ölümle, kimi zaman da yaralanmalarla veya tahsil akçesinin çalınmasıyla sonuçlanan bu olaylar için alınan önlemler jandarma veya asker sayısını artırmak ya da katillerin yakalanmaları için olay yerine müfreze sevk etmekten ibaret olmuştur.

3. TAHSİLDARLARIN HALKA KARŞI YAPTIĞI KANUNSUZ DAVRANIŞLAR

Tahsildarların gittikleri mahallerde kimi zaman yerel halkın kimi zaman da aşiretlerin veya eşkıyanın saldırıları ya da mukavemetleri ile karşılaşmalarının yanı sıra bizzat tahsildarlar da halka karşı uygunsuz davranışlarda bulunmuştur. Vilayetlerden merkeze tahsildarların usulsüzlük yaptıklarını ve görevlerini kötüye kullandıklarını gösteren çok sayıda şikâyet ulaşmıştır (DH.MKT, 1678/16). Halkın tahsildarlardan şikâyetlerinin başında, gittikleri köylerde ahaliiden ücretsiz yiyecek ve hayvanları için yem almaları gelmiştir. Gayrimüslimlere kaba davrandıkları ve vergi ödemeyenlere karşı baskı hatta şiddet uyguladıkları hakkında da şikâyetlere rastlanmıştır. Örneğin, bir belgede emvâl-i emiriyye tahsildarlarından Ahmed Efendi'nin köylülere kötü davrandığı için işten el çektilmesi istenmiştir (TFR.I.SL, 58/5750). Yine bir arşiv belgesinden anlaşıldığı üzere Tokat olaylarının arka planında halkın vergi tahsildarlarından duyduğu rahatsızlık vardır. Yaklaşık on beş bin Ermeni nüfusu bulunan Tokat Sancağı'nda (Göyünç, 2005, s. 70) gizli ve zararlı cemiyetler kuran Ermeniler 1890 yılından itibaren güvenliği bozacak bir takım faaliyetlerde bulunmuşlar ve bu durum 1900 yılına kadar sürmüştür (Özdağ, 2014, s.431). Türkler ve Ermeniler arasında çıkan bu olaylarda halk kışkırtılmıştır.

İşte bu dönemde bir arşiv belgesine göre Ermeni gazetelerinden birinde bazı tahsildarların Müslümanları Hristiyanlara karşı kışkırtıklarına dair bir yazı çıkmıştır (HR.SFR.1, 103/33). 1895 yılında *Novoe Obozrenie* adlı Ermeni gazetesinde halkın vergi tahsildarlarından oldukça rahatsız olduğu, ayrıca Sabri ve Mehmed adlı iki tahsildarın Müslümanları Hristiyanlara karşı kışkırttığına dair bir yazı neşredilmiştir.

Bundan başka, tahsildarların vergisini ödemeyen ahaliyi celpnamelerle mahkemeye çağırdıkları konusunda da şikayetler görülmüştür. Bazı tahsildarların böyle bir yetkileri olmadığı halde usulsüzce hazırladıkları celpnamelerle ahaliyi mahkemeye çağırdıkları veya alıkoydukları anlaşıncı, bu durumun uygunsuz olduğu ve bu gibi problemleri maliye memurlarına havale etmeleri gerektiği şeklinde uyarılmışlardır (DH.TMIK.S. 47/1). Hatta, tahsildarların köylülerden fazla para aldıkları, halka baskı ve zulüm yaptıklarına dair gazete haberleri çıkmakla birlikte, borçları olmadığı halde tahsildarların kendilerinden zorla vergi almaya çalıştığı ve bunda ısrarcı oldukları da şikâyet konusu olmuştur (DH.MKT, 2633/92).

Elbette bu şikayetlerin hepsi gerçeği yansıtmamıştır. Zaman zaman halktan tahsildarlar tarafından tazyik, cebr ve şiddete maruz kaldıklarına dair asılsız iddialar ve şikayetler de gelmiştir. Örneğin, bir belgeye göre, Bitlis'in Muş sancağına bağlı köylere vergi tahsili için giden tahsildarlarla yanlarındaki zaptiyelerin Ermenilerden zorla kendileri için yiyecek ve hayvanları için yem aldıkları ve bir Ermeni kadını dövmelemleri neticesinde kadının hayatını kaybettiği şeklinde bir şikâyet alınmış, bunun doğru olup olmadığını anlamak için tahkikat yapılması kararlaştırılmıştır (A.MKT.MHM, 622/5; A.MKT.MHM, 621/1). Tahkikat sonucunda tahsildarların ve zabıtalının halktan zorla yiyecek ve hayvan yemi almadıkları, hayatını kaybeden Ermeni kadının da iddia edildiği gibi dayaktan değil eceliyle vefat ettiği doktor raporuyla ortaya çıkmıştır (DH.TMIK.S. 37/23). Başka bir belgede ise, bir isyan sırasında çıkan yangından zarar gören köy sakinlerinin vergileri ertelendiği halde tahsildarların sadece yeni vergiyi değil, yirmi senelik bakayanın da tahsili için zor kullandıkları ile ilgili yapılan ihbarın soruşturulduğu ve asılsız olduğunun ortaya çıktığı bildirilmiştir (A.MTZ (04), 121/9). Yine başka bir belgede Mamuretü'l-Aziz vilayetinde muhtaç Ermenilere dağıtılan yardım paralarının tahsildarlar tarafından borçlara sayılmak üzere alındığı edildiği iddia edilmiş, ancak bunun da yapılan tahkikat sonucunda gerçek olmadığı anlaşılmıştır (DH.TMIK.M, 7/36; HR.TH. 176/32).

Durum yalnızca bunlarla kalmayıp, tahsildarların zimmetlerine para geçirdikleri de olmuştur. Usûlsüz tahsilât yapanlar, gittikleri mahallerde sakîn ahaliden ücretsiz yem ve yiyecek alanlar, mükelleflere hakaret edenler, hatta şiddet kullananlar, fazladan akçe alıp zimmetine geçirenler ya da tahsil ettikleri parayı alıp ortadan kaybolanlara da zaman zaman rastlanmıştır (TFR.I.KV, 25/2407). Hatta, ahaliyi kışkırtarak onların göç etmelerine sebep olanlar ya da yardım komiteleri tarafından köylere dağıtılan hububâtı zapt edenler bile olmuştur (DH.TMIK.S, 6/117). Öyle ki Van'da Hristiyan ahaliyi kışkırttıkları ve bunların başka yere göç etmelerine sebep oldukları şeklindeki şikâyet üzerine tahkikat yapıldığı arşiv belgesinden anlaşılmıştır (BEO, 2139/160416). Gasp edilen tahsildarların yanı sıra gasp edildiğini iddia edenlere de rastlanmıştır.

Örneğin, bir belgede Mehmet Efendi isimli bir tahsildarın gasp edildiğini iddia ettiği, ancak buna dair herhangi bir delil veya emare bulunamadığı için mahkemeye sevk edildiği görülmüştür (DH. ŞFR, 542/51). Bunlar, suçları sabitlendiğinde görevlerinden azledilmişlerdir.

Asıl hedefin sivil bir vergi tahsildarlığı olması nedeniyle sık sık vergi tahsilinde zaptiye ve jandarma yardımı yasaklanarak, tahsildarların görevleri gereği gittikleri yerlerde korunmaları için zaman zaman başka türlü önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu önlemlerden biri, tahsildarların görevleri esnasında silah taşımalarına müsaade edilmesidir. Zaman zaman tahsildarların silah taşımaması gerektiğine dair kararlar çıkmış olmakla birlikte (DH.MB.HPS.M, 2/93), çoğunlukla bu kararlara itiraz edilmiş, tahsildarların silah taşımalarının gerekli olduğu, kendilerine silah verilmesinin münasip olmadığına dair karar alınmasının doğru olmadığı şeklinde vilayetlerden yazılar gönderilmiştir (BEO, 3976/298193). Böylece, güvenlik nedeniyle tahsildarların görevleri esnasında revolver tarzı küçük silahlar taşımalarına izin verilmiş (DH.MB.HPS, 145/49; DH.EUM.EMN, 3/33), görevden ayrıldıklarında geri alınmak suretiyle tahsildarlara bedelsiz silah verilmesi kararlaştırılmıştır (DH.MUİ, 39/34). Ancak, tahsildarlara verilen silah taşıma izni beklenen neticeyi vermemiş, askeri güçlerin yardımına sık sık başvurulmuş, hatta pek çok yerde jandarma veya zaptiye olmadan vergi tahsili mümkün olmamıştır.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılacağı üzere vergi mükellefi halk ile vergi tahsildarları arasında sık sık gerginlikler yaşanmıştır. En çok da artık merkezi idarenin zayıfladığı Balkanlar ile Anadolu'da gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde tahsildarların vergi tahsil etmek bir yana dursun, köylere girmeleri bile çoğu zaman mümkün olmamıştır. Bazı bölgelerde can güvenlikleri yoktu. Elbette bunda tahsildarlar ve beraberindeki jandarmaların tutumları da etkili olmuştur. Zaten fakir olan ahalinin kendisine ağır gelen vergileri ödeyemediği ya da vergi vermeyi reddettiği durumlarda tahsildarların ve onlara refakat eden jandarmanın baskısı, zaman zaman hakaret, tehdit ve şiddet ve usûlsüzlükler, ahalinin tahsildarlara karşı büyük bir rahatsızlık duymasına sebep olmuştur.

4. VERGİLERE KARŞI İSYANLAR

Vergilerin ağırlığı ve tahsilatta zaman zaman uygulanan baskıların yanı sıra, XIX. yüzyıl boyunca giderek artan ayrılıkçı hareketler ve bunların arkasındaki gizli güçler de gayrimüslim ahaliyi Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtmıştır. Özellikle gayrimüslimlerin yaşadığı Doğu Anadolu Bölgesi'nde ıslahatlar yapılması bahanesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmışlardır. Bu nedenle vergi konusu Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü, vergilere ve tahsildarlara bir tepki olarak ya da görünürde vergi bahanesiyle farklı zamanlarda farklı bölgelerde isyanlar çıkmıştır.

Tahsildarlar ve vergi mükellefleri arasında çıkan çatışmalar yukarıda değinildiği gibi yalnızca tahsildarları köylere sokmayıp, şiddet ve zor kullanmak, hatta ateş açmaktan ibaret değildi. Zaman zaman isyan ederek vergilere daha büyük bir tepkiyle karşılık vermişlerdir. Özellikle Tanzimat Dönemi'nden önce vergilerin çok çeşitli olması hem aynî hem nakdî hem de bedeni olarak halktan pek çok vergi talep edilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti'nde birçok vergi isyanı çıkmıştır.

Tanzimat'tan sonra vergilerin çoğu birleştirilerek, herkesin gelirine göre ve daha adil bir şekilde vergileme yoluna gidilse de büyük ölçüde fakirlik içinde yaşayan halk vergi yükünün altında ezilmiştir. Ancak kimi zaman görünürdeki sebep vergi olsa da altında yatan sebepler başka olmuştur. Özellikle XIX. yüzyılda ayrılıkçı hareketlerin artmasıyla Balkanlarda ve benzer şekilde Doğu Anadolu'da özellikle Ermenilerin yaşadıkları yerlerde vergi tahsili neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ermenilerin yaşadığı bölgelerde hem Avrupalı devletlerin hem de Ermeni ayrılıkçı komitelerinin etkisiyle Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne uzunca bir süre vergi vermeyi reddetmiş, zaman zaman isyanlar çıkarmışlardır. Buralarda gerek eşkıya gerek vergi vermeyi reddeden halk veya aşiretler tahsildarları köylere yaklaştırmamışlardır. Osmanlı Devleti, toprak kayıplarına bağlı olarak nüfusunun azalması sonucu önemli ölçüde vergi gelirinden mahrum kalmış; bununla birlikte, tahakkuk eden vergilerin tahsil edilememesi, mali sorunları daha da derinleştirmiştir.

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde, vergilere yönelik hoşnutsuzluklardan kaynaklanan birçok isyan meydana gelmiştir. Atçalı Kel Mehmed İsyanı (1829–1830, Aydın), Niş İsyanı (1841), Vidin İsyanı (1850), Sason İsyanı (1894), İkinci Sason İsyanı (1904), Erzurum İsyanları (1906–1907), Kastamonu İsyanı (1906) ve Sinop İsyanı (1906) bunlar arasında öne çıkanlardır. Ayrıca, Trabzon, Samsun, Uşak, Bitlis, Kayseri, Giresun, Muğla, Ankara, Aydın, Denizli ve Diyarbakır gibi birçok şehirde de vergi kaynaklı halk ayaklanmalarının yaşandığı bilinmektedir (Yoruldu, 2022, s. 425–439; Bekâr, 2022, s. 357–384).

4.1. Sason İsyanı (1894)

Anadolu'da meydana gelen isyanlar arasında, Sason İsyanı özellikle dikkat çekicidir. 1894'te patlak veren bu isyan, Ermeniler tarafından çıkarılan en büyük ayaklanmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar doğrudan vergilendirme ile ilgili olmasa da, isyanın sebeplerinden biri vergi meselesidir. Sason'daki köylerde yaşayan Ermeniler, uzun yıllar boyunca vergi tahsildarlarının bölgeye girişine engel olmuş; vergi vermeye yanaşmadıkları için tahsildarlar köylere girememiş ve bu nedenle yaklaşık sekiz yıl boyunca vergi tahsilatı yapılamamıştır (Biol, 2014, s. 2067–2108; Anadol, 2007, s. 208). Tahsildarların köylere girişini engelleyerek yıllarca vergi vermekten kaçınan Ermeniler, isyanın bastırılmasıyla birlikte Osmanlı otoritesine boyun eğmek zorunda kalmışlardır (DH.TMIK.M, 2447/19; Serdar, 1996, s. 102). İsyanın bastırılmasının ardından Osmanlı Devleti, bölgede yaşayan Ermeni ahaliye ait bedelât-ı askeriye vergilerinin iki yıl süreyle ertelenmesine ya da geçici bir muafiyet tanınmasına karar vermiştir (A.MKT.MHM, 539/30).

Sason İsyanı Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması için önemli bir adım olmuştur. Bununla birlikte, Berlin Antlaşması'nın "*Ermenilerin yaşadığı vilâyetlerde ıslahat yapılması*" hükmüne dayanarak dış güçlerin Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılara da bir çözüm aranmıştır. 1895 yılında Vilâyat-ı Sitte'de (Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamuretü'l-Aziz Vilâyetleri) uygulanmak üzere bir Islahat Lâyihası hazırlanmış, daha sonra sadece bu altı vilâyetle sınırlı tutulmayıp diğer vilâyetlerde de uygulanması kararı alınmıştır. Otuz iki maddelik Bu Islahat Lâyihası'nın bir maddesi de zaptiyeden bağımsız sivil bir vergi tahsil teşkilatının yürürlüğe konmasıdır.

Böylece, vergilerin tahsilinde kolluk kuvvetlerinden vazgeçerek askeri baskıdan uzak bir vergi tahsilâtı planlanmıştır (Özbek, 2009, s.59-85). Islahat Layihası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte vilayetlerde hızla tahsildarların jandarmadan ayrılması için işlemlere başlanmıştır (DH.TMIK.S, 11/45). Bu kararların öncelikle vergilerin tahsilinin pek mümkün olmadığı Vilâyat-ı Sitte (Karaca, 1993, s.103) olmak üzere daha sonra tüm vilayetlerde uygulanmasına dikkat edilmiştir. Böylece, yeniden vergi tahsilâtında askeri kuvvetlerin yardımı ve müdahalesi kesinlikle yasaklanmış ve vergi tahsilinin sivilleştirilmesi adına önemli bir adım atılmıştır. 22 Eylül 1896 yılında ise *Hicaz dışında bütün memalik-i şahaneyi* kapsamak üzere yirmi iki maddelik başka bir Islahat Lâyihası daha hazırlanmış (Y.A., RES, 82/26) ve vergi tahsildarlığının da içinde olduğu yenilikler tüm imparatorlukta uygulanmaya başlamıştır (Özbek, 2009, s.59-85). 13 Aralık 1896 tarihinde ise *Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamûretülaziz ve Sivas Vilâyetlerinde istihdam olunacak tahsildarlara mahsus bir talimat* yürürlüğe girmiştir. On üç maddelik talimatta bundan sonra Vilâyat-ı Sitte'de Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi'nde belirtilen vergilerin tahsilâtı asakir-i zaptiye marifetiyle yapılmayıp, vali, mutasarrıf ve kaymakamlar maiyyetinde özel olarak istihdam olunacak tahsildarlara verilecekti (DH.TMIK.S., 4/41). Ancak Layiha kararlarınca jandarma istihdamının vergi tahsil işlerinde uygun görülmediği ve yasaklandığı halde zaman zaman tahsildarlar vasıtasıyla tahsil edilemeyen vergilerin jandarma aracılığıyla tahsil edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (DH.MKT, 2436/8). Hatta bazı sancaklarda aşiretlerin seyyar olmaları gerekçesiyle vergilerinin tahsili jandarmalar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (DH.TMIK.S, 22/97).

Islahat Lâyihası gereğince tahsildarların jandarmadan kesinlikle ayrıldığı, jandarma alaylarının asli vazifelerine döndürülmesi gerektiği, tahsilât işlerinde jandarmadan yardım almanın kesinlikle uygun olmadığı, jandarmaların tahsildarlara yardım etmesinin Islahat Layihası kararlarına kesinlikle aykırı olduğu (BEO, 1403/105178) yönünde vilayetlere çok sayıda uyarı yapılmıştır (DH.TMIK.S, 11/26). Askeri güçlerin vergi tahsiline yardım etmesi kesinlikle uygun görülmeyp yasaklanmış olmasına ve bundan taviz verilmemesi konusunda ısrar edilmesine rağmen, vilayetlerden sürekli olarak tahsildarların sayıca azlığı, can güvenliklerinin olmaması ve vergi tahsilâtının aksaması gibi sebeplerle jandarmanın geçici olarak yardım etmesi talepleri gelmiştir (DH.TMIK.S, 16/42). Özellikle bazı vilayetlerde tahsildarların sayısının yetersiz olması sebebiyle de tahsilâtın bir süre daha jandarma yardımıyla gerçekleştirilmesi mecburiyetinde kalındığı görülmüştür (DH.TMIK.S,16/18). Aslında, Islahat Lâyihası gereğince tahsildarlar teşkilatının oluşturulması ile tahsilâtta zabıta yardımı kaldırıldığından, tahsildarların sayısının da artırılması gerekmiştir. Ancak, çok sayıda tahsildara verilecek maaş, kıyafet, silah masrafları gibi ekonomik sebeplerle tahsildar sayılarının artışı kısıtlı olmuştur. Vilayetlerden gelen tahsildar sayılarının artırılması talebi, mümkün olmadığı ve şimdilik idare edilmesi gerektiği gerekçesiyle geri çevrilmiştir.

Tahsildarların sayıca yetersizliği, güvenlik problemleri ve bazı mahallerde halkın vergi vermeyi reddetmesi gibi sebeplerle tahsilâtın bir müddet daha jandarma yardımıyla yapılması talebinin zaman zaman uygun görüldüğü arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (DH.TMIK.S., 16/18). Örneğin, H. 24.12. 1314 tarihli bir belgede tahsilâtta jandarma istihdamı uygun olmadığından tahsildarlara kabzımal veya muhtarların yardım etmesi gibi taleplere karşı (DH.TMIK.S. 9/5; DH.TMIK.S. 11/26), “*tahsildarların sayıca yetersizliği, işin önemi ve tahsilâtın da belli bir sürede yapılabilmesi için jandarmaların da tahsilâta yardım ettirilmesi*” şeklinde onay verilmiştir. Bir başka belgede yeni tahsildarların tamamen tesisine kadar vergi vermek istemeyenlerin Asâkir-i Zaptiye’ye sevk edilmesi gerektiği belirtilirken, İşkodra Vilayeti’ne yazılan bir yazıda tahsilâtın istenen dereceye ulaşması için oralarda jandarmanın tahsildarlara yardım etmesine müsaade edildiği (BEO, 2126/159410) anlaşılmaktadır. Başka bir arşiv belgesinde yine bu karar doğrultusunda vergilerin hızlı bir şekilde tahsil edilebilmesi için gerekli mahallerde tahsildarların yanına asker ve jandarma verilmesi uygun bulunmuştur (BEO, 38/53; BEO, 943/70722; MV. 148/68).

Böylece hem Tahsil-i Emvâl Nizamnameleri gereği hem de Islahat Lâyihası kararları gereği sürekli olarak jandarmanın vergi tahsil işlerinden ayrılması kararı şartlar gereği ne yazık ki bir türlü pratikte uygulanamamıştır. Jandarmanın vergi tahsil işlerine karıştırılmasının kesinlikle uygun olmayacağı şeklindeki uyarılara rağmen, vilayetlerden gelen istekler doğrultusunda emvâl-i mîriyye tahsildarlarının refakatine jandarma verilmesine müsaade edilmiş, icap eden yerlerde vergilerin tahsilinde tahsildarlara asker veya jandarmanın yardım etmesine müsaade edilmiştir. Çünkü, tahsildarların “*muavenet-i askeriyye muhtaç olduğu*” yani zaptiyenin yardımının zorunlu olduğu, bunların birbirinden ayrılamayacağı açıkça görülmüştür.

4.2. Kastamonu İsyanı (1906)

Diğer bir vergi isyanı ise Kastamonu İsyanı’dır. Ekonomik açıdan zaten kötü durumda olan köylü ağır vergi yükünün altında ezilmekteydi. Bu vergilere bir de “*hayvanat-ı ehliyye rüsûmu*” ve “*vergi-yi şahsi*” vergileri eklenmişti. Hayvanât-ı ehliyye rüsumu, evcil hayvanlar üzerinden alınan bir vergiydi (Düstur, Tertip:1, Cilt:7, s. 1060-1063). Vergi-yi şahsi ise 18-70 yaş aralığındaki tüm erkeklerden alınırdı. Vergi-yi şahsi, temettü vergisine tarımsal üreticilerin de dahil edilmesiyle kapsamı genişletilen genel bir gelir vergisi şeklindeydi (Özbek, 2010, s.43-80). Vergi-yi Şahsi Nizamnamesi’ne göre bu vergi, tahriri yapılan yerlerde tahsildarlar tarafından toplanacaktı (Düstur, 1. Tertip, C.7, s.1064-1067). Köy ahalisi ise bu vergiden muaf tutulmuştu (BOA, İ.KAN, 4/1324).

Bu iki vergiyi ödemek istemeyen halk bazı bölgelerde isyan etmişti. Bu isyanlardan ilki Kastamonu İsyanı’ydı. 1906 yılında ortaya çıkan isyanla halk vergi-yi şahsinin kaldırılmasını ve vali Enis Paşa’nın görevden alınmasını talep etmişti. Çeşitli gösteriler ve sürekli olarak saraya çekilen telgraflar neticesinde önce bu verginin kaldırılmayacağı cevabı gelse de (Yılmaz, 2011, s.129) halkın isteği olmuş, vali ve defterdar görevden alınmıştır (Aktan, Dileyici, Saraç, 2003, s.12).

4.3. Erzurum İsyanı (1906-1907)

Erzurum’da halk vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliyye rüsumlarının kaldırılması için Bâb-ı Âli’ye çok sayıda telgraf çekmiş, bu telgraflardan bir netice alınmayınca Erzurum’da isyan çıkmıştı. İlki Şubat 1906’da meydana gelen bu ayaklanmalar esnasında protestolar yapıp, vergilerin kaldırılması için hükümete telgraflar çekilmiştir. İsyanların giderek daha endişe verici bir hale gelmesi nedeniyle hükümet valiyi görevden almış ve söz konusu iki verginin tahsilini ertelemiştir. Hayvanât-ı ehliyye rüsûmu beş kuruştan üç kuruşa indirilmiş, vergi-yi şahsi ise köy halkı ve silah altında bulunanlardan alınmayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (Ören, 1953, 02.07-No:339). İsyan bir süreliğine yatıştırılsa da verilen karardan halk yeterince memnun kalmamış ve bölgede daha sonra bir isyan daha çıkmıştır. Ekim 1907’de çıkan bu ikinci isyan giderek hükümet karşıtı gösterilere dönüşmüştür.

4.4. Diğer İsyanlar

Vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliyye rüsumlarının yürürlüğe konması ekonomik açıdan büyük zorluklar içinde yaşayan halk arasında tepkiye yol açmış, İmparatorluğun her tarafından bu uygulamaların kaldırılmasına ilişkin talepler gelmişti (Demirel, 1989, s.7-8). Kastamonu ve Erzurum isyanlarının ardından 1906 yılında Sinop’ta da aynı nedenlerle bir isyan çıkmıştı. Ayrıca Bitlis, Van, Ankara, Muş, Trabzon, Sivas, Aydın, Uşak, Muğla, Giresun, Denizli ve Samsun gibi yerlerde de bu vergilerin kaldırılması ve valilerin görevden alınması gibi taleplerle halk postaneleri işgal etmiştir. Bu isyanlar yalnızca imparatorluğun Anadolu topraklarında değil, Kosova, Bosna, Arnavutluk, Makedonya, Niş, Vidin ve Musul gibi çok farklı bölgelerinde de görülmüştür. Sonuç olarak, isyanlar başarılı olmuş ve hükümet halkın isteklerini yerine getirmeye mecbur kalmıştır (Kansu, 2017, s. 77). Böylece, 25 Mart 1907 tarihinde vergi-yi şahsi ve hayvanat-ı ehliyye rüsümü kaldırılmıştır (BOA, 510/17).

SONUÇ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından vergi sisteminde köklü değişim ve dönüşümlerin yaşandığı; verginin ise devletin temel gündem maddelerinden biri hâline geldiği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti, İslam devleti kimliği doğrultusunda kuruluşundan itibaren şer’î hükümlere dayalı vergi uygulamalarını benimsemiş; ancak zamanla ortaya çıkan idarî ve mali ihtiyaçlar doğrultusunda örfî vergileri de sisteme dâhil etmiştir. Bu ikili yapı, Osmanlı vergi sisteminin hem dinî ilkeler hem de pratik zorunluluklar temelinde şekillendiğini göstermektedir. Ancak Tanzimat Fermanı’nın ilanı, Osmanlı vergi sistemi açısından da diğer birçok alanda olduğu gibi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, daha adil ve eşitlikçi bir vergilendirme anlayışının benimsenmesiyle birlikte, çok sayıdaki vergi türünün birleştirilmesi sağlanmış ve bu durum, vergi tahsilatını daha kolay hâle getirmiştir. Ancak vergilendirme sisteminin yeniden yapılandırılmasına rağmen, tahsilat sürecinde yaşanan aksaklıklar vergi sisteminin etkinliğini sınırlamaya devam etmiştir. Bu nedenle, vergilerin tahsil biçimine ilişkin yeni düzenlemeler yapılması gerekliliği doğmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulanan tımar sistemi ve sonrasında uygulanan iltizam sistemi gibi vergi tahsil yöntemleri, zamanla etkinliğini yitirmiştir. Özellikle taşrada ayanların giderek güç kazanması, hem merkezi otoritenin zayıflamasına hem de toplanan vergilerin doğrudan devlete aktarılmasına engel olmuştur. Bu gelişmeler, vergilerin doğrudan ve devlet adına mükelleflerden bizzat tahsil edilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca giderek artan yenilgiler, büyük toprak kayıpları, giderlerin artarak gelirlerin azalması da vergilerin tahsilinin doğrudan merkezi idare adına müstakil bir memur tarafından yapılması ihtiyacını arttırmıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra uygulamaya konan muhassıllık da beklenen etkiyi göstermeyince çok kısa bir süre içerisinde yürürlükten kaldırılmıştır. 1861 yılından itibaren Midhat Paşa'nın önce Niş'te sonra Tuna Vilâyeti'nde uygulamaya koyduğu tahsildarlık müessesesi, kısa zaman içerisinde diğer vilayetlere de yayılmıştır. Bu tarihten itibaren askeri güçlerden bağımsız, işi yalnızca emvâl-i miriye vergilerini tahsil etmek olan sivil bir memur grubu oluşturularak vergi tahsil yönteminin daha merkezi ve sivil hale getirilmesi amaçlanmıştır.

XIX. yüzyıl boyunca farklı tarihlerde pek çok kez tahsil-i emvâl nizamnameleri ilan edilerek vergilerin tahsili ve tahsildarların vazifeleri düzenlenip geliştirilmeye çalışılsa da arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bu beklenti olumlu bir sonuç vermemiştir. Her defasında tahsilât işleri tahsildarlardan alınarak tekrar zaptiye verilmiş ya da tahsildarlık zaptiye alayına bağlı bir alt birlik olarak zaptiye teşkilatının içinde yeniden düzenlenmiştir. Nizamnamelerde ve merkezden vilayetlere gönderilen yazılarda tahsildarlara jandarma veya zaptiye yardımının kesinlikle yasaklanmış olduğu bilinse de ne yazık ki uygulamada jandarma ve zaptiye askerine her zaman ihtiyaç duyulduğu, hatta onlarsız vergi tahsilâtının aksadığı görülmüştür.

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre hem vergi mükellefleri hem de tahsildarlar vergi tahsili hususunda memnuniyetsizlik yaşamışlardır. Tahsildarların köylere girmeleri engellenmiş, görevlerini yapmalarına mâni olunmuş, saldırılara uğramış, gasp edilmiş veya öldürülmüşlerdir. Buna karşılık tahsildarlar da halkta hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Halktan zorla yiyecek ve hayvanları için yem almış, kimi zaman refakatlerindeki jandarmalar ile birlikte halka karşı zor veya şiddet uygulamışlardır. Gerek can güvenliklerinin olmaması gerekse mükelleflerin vergi vermekten kaçınması gibi sebeplerle jandarma veya zaptiye desteği olmadan tahsildarların vergi tahsil edemedikleri arşiv belgelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Vergi ödemeyi reddeden halk ile tahsildarlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar vergi tahsilini de etkilediğinden, tahsilata jandarmanın karıştırılması kesinlikle yasak olmasına rağmen uygulamada zaptiyenin yardımı zorunlu hale gelmekteydi. Bu nedenle, vilayetlerden merkeze sıklıkla tahsildarlara jandarma refakati sağlanması, vergi tahsilinde zaptiye yardımının kaldırılmasına ilişkin sürenin uzatılması gibi konularda yazılar gönderilmiştir. Özellikle vergi tahsilinin oldukça güçleştiği Balkanlar ve Doğu Anadolu vilayetlerinde, zaman zaman birden fazla jandarmanın tahsildarlara eşlik etmesi ya da tahsildarların silahlandırılması yönünde talepler gündeme gelmiştir. Bu taleplerin temelinde, tahsildarlara yeterli güvenlik desteği sağlanmaması nedeniyle tahsilatın gecikmesi, güçleşmesi veya tamamen yapılamaması gibi sorunlar yer almaktadır. Dolayısıyla, söz konusu talepler, vergi tahsilatının kesintiye uğramasını önlemeye yönelik tedbirler olarak değerlendirilmelidir.

Hem tahsildarların sayıca yetersiz oluşu hem de gittikleri mahallerde savunmasız olmaları, çeşitli tehdit ve şiddete maruz kalmaları nedeniyle nizamnamelerde belirtildiği gibi tahsil işlerinin yalnızca tahsildarlara verilmesi ve zaptiye tahsil işlerinden el çektilmesi kararı önemli çabalara rağmen ne yazık ki başarılı olamamıştır. Tahsildarların silahlandırılması işi de yeterli gelmemiş, jandarmanın yardımı olmaksızın tahsilâtın zor olacağı görülmüştür. Tahsildarların zaptiyeden ayrılarak sivilleştirilmesi sürecinde yaşananlar, beklenen sonuçtan uzak olunca vergi tahsilinde her defasında yeniden jandarma ve zaptiye müracaat edilmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle tahsildarların yanlarına asker veya jandarma verilmesi yoluna gidilmiştir. Bu çözüm her ne kadar tahsildarlık kurumunun sivil niteliğini zedelemiş olsa da uygulamanın temel amacı tahsildarların can güvenliğini sağlamak ve tahsil edilen kamu gelirlerinin korunmasını temin etmek olmuştur. Böylece, zaman zaman tahsildarlara refakat etmek üzere, paraya el sürmemek ve inzibat işlerini aksatmamak şartıyla jandarma askeri verilmiş, zaman zaman da tahsildarlık işi yeniden zaptiye kuvvetlerine devredilmiştir. Hatta, Islahat Lâyihası ile vilayetlerde zaptiyeden bağımsız müstakil tahsildarlık teşkilatı kurulması kararına karşı vilayetlerden jandarmaların tahsildarlara refakat süreleri bittiği halde sürenin uzatılmasını talep eden yazılar gönderilmiştir.

Sonuç itibariyle defalarca vergi tahsilinde jandarma veya zaptiye müdahalesi yasaklanmış olsa da ne yazık ki uygulamada bu hedef sürekli olarak sekteye uğramış ve ertelenmiştir. Vergi tahsilinde askeri güçlerin etkinliğinin azalması için çaba gösterilmiş ancak gerek tahsildarları ve tahsilât parasını muhafaza etmek gerekse vergi tahsili esnasında şiddet ve güç kullanımı nedeniyle tahsildarlar vergi toplamaya yalnız gidememişler, gittikleri yerlerde de vergiyi tahsil etmede aksaklıklar yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA, Bâb-1 Asaflı Bulgaristan Evrakı (A.MTZ.04): 97-40, H.24.03.1321; 12/10, H.18.12.1321; 121/99, H.20.07.1322.

BOA, BEO (Bâb-1 Âli Evrak Odası): 38/53, H.02.02.1329; 942/70577, H.25.11.1314; 943/70722, H.29.11.1314; 2091/136804, H.19.03.1321; 2126/159410, 03.05.1321; 2139/160416, H.19.05.1321; 2160/161948, H.13.06.1321; 2907/218024, H. 23.07.1324; 3976/298193, H.24.12.1329.

BOA, Dahiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR.): 71/160, H. 09.03.1335.

BOA, Dahiliye Islahat (DH. TMIK. S): 33/23, H.14.09.1318.

BOA, Dahiliye Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN): 3/33, H.11.02.1330.

BOA, Dahiliye Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS): 2/93, H.16.12.1329; 145/49, H.05.05.1330.

- BOA, Dahiliye Mektubî Kalemi (DH.MKT): 1468/67 H.21.03.1305; 1961/72 H.18.11.1308; 1678/16, H.7.4.1307; 1911/105, H. 14.05.1309; 436/83, H.16.08.1318; 2459/101, H.19.11.1318; 2633/92, H.22.09.1326.
- BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi (DH.MUI): 39/34, H. 19.11.1327.
- BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR): 542/51, R. 23.10.1332; 71/160, H.09.03.1335; 302/57, H.10.12.1318; 272/44, H. 10 Ramazan 1319.
- BOA, Dahiliye Nezareti Muamelât (DH.TMIK.M): 7/36, H.04.01.1314; 244/19 H. 08.04.1325.
- BOA, Dahiliye Nezareti Islahat Evrakı (DH.TMIK.S): 6/117, H.06.09.1314; 9/55, H.24.12.1314; 11/26, H. 29.01.1315; 11/26, H.29.01.1315; 11/45, 4.2.1313; 16/18, H.14.07.1315; 16/18, H.14.07.1315; 16/42, H.28.07.1315; 22/97, 28.08.1316; 37/23, H.14.01.1320; 47/1, H. 04.05.1321.
- BOA, Hariciye Nezareti Petersburg Sefareti (HR.SFR.1): 103/33, 28.03.1895
- BOA, Hariciye Nezareti Tahrirât (HR.TH): 176/32, M.16.06.1896.
- BOA, Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL): 18/1, H. 19.12.1296.
- BOA, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 539/30, H. 01.09.1314; 621/1, H.15.09.1315; 622/5, H.07.01.1319.
- BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı-Kosova (TFR.I.KV): 25/2407, H.19.04.1321; 84/8345, H. 5 Muharrem 1323; 93/9258, H.11.04.1323.
- BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı-Manastır (TFR.I.MN): 67/6679, H. 04.05.1323; 89/8827, H.07 Safer 1324.
- BOA, Teftişat-ı Rumeli Evrakı-Selanik (TFR.I.SL): 60/5995, H.23.10.1322; 58/5750 H.23.09.1322; 6/523, H.12.12.1320.
- BOA, Yabancı Arşivler Makedonya Arşivi (YB.021): 93/508, H. 04.10.1327.
- BOA, Yıldız Evrakı Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 276/28, H.07.05.1323; 281/127, H.19.10.1323.
- BOA, Yıldız Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): 186/96, H.12.08.1320; 195-152, H. 27.02.1321; 186/96, H. 11.08.1320; 195/152, H. 27 S 1321.
- BOA, Yıldız Evrakı Resmi Maruzat (Y.A.RES, 82/26, H. 14.05.1314.
- “Hayvanat-ı Ehliye Rüsûmu ve Vergi-i Şahsî’nin Af ve İlgası Hakkında”, BOA, Yıldız Sadaret Hususî Marûzat Evrakı, 510/17 (25.03.1907).
- “Vergi-yi Şahsi Hakkında Talimat”, BOA, İ.KAN, 4/1324/Ra-1 (16.05.1906).

Matbu Eserler

Emvâl-i Mirîye Tahsilâtı İçün İstihdâm Olunacak Tahsildârların Sıfat ve Hareketleri ve Vezâ'if-i Me'mûriyetleri Hakkında Ta'limâtı", *Vilâyetlerin İdâre-i Mahsûsası ve Nizâmâtının Suver-i İcrâiyesi Hakkında Ta'limat-ı Umûmiyedir*, Matbaa-i Amire, 23 Rebiü'l-evvel 1284 (25 Temmuz 1867), s.,131-135; *Düstur*, Tertip I, C.2, (18 Safer 1284/21 Haziran 1867), s.58-60.

Hayvanât-ı Ehliye Rûsûmu İhdasına Dair Nizamname, *Düstur*, Tertip:1, Cilt:7, ss. 1060-1063.

Tahsildarların Vezâifini Mübeyyin Talimat, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniye 1303 (1885-1886).

Tahsili Emvâl Kanunu, *Düstur*, 2. Tertip, C. 1, ss.624-629.

Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi, *Düstur*, 1. Tertip, C.4, ss.382-392.

Tahsil-i Emval Nizamnamesi, *Düstur*, 1. Tertip, C.6, ss.1461-1466.

Tahsil-i Emvâl Nizamnamesi, *Düstur*, 1. Tertip, C.7, ss.831-849.

Tahsil-i Emval Nizamnamesi, *Düstur*, 1. Tertip. C.5, ss.644-652.

Tahsil-i Emvâl-i Miriyeye Dair Talimat, *Düstur*, 1. Tertip, C.3, ss.269-271.

Vergi-i Şahsi Hakkında Nizamname, *Düstur*, 1. Tertip, C.7, s.1064-1067.

Yayımlanmış Eserler

Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Aktan, C. C., Dileyici, D., Saraç, Ö. (2003). Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları II, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (1), ss.1-25.

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anadol, C. (2007). *Ermeni Dosyası*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

Bekâr, A. G. (2022), On Dokuzuncu Yüzyılda Vergiye Karşı Direniş ve İsyanlar-I, İlkesiz Vergilere Tepkiler: Vergi İsyanları, İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık, ss.357-384.

Biröl, N. (2014). 1890 -1901 Ermeni Olayları ve Halil Rıfat Paşa, *Yeni Türkiye Dergisi*, 3 (60), Ermeni Meselesi Özel Sayısı Ankara, ss. 2067-2108.

Çakır, C. (2001). Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Vergi İhtillaları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 51 (1), ss.71-95.

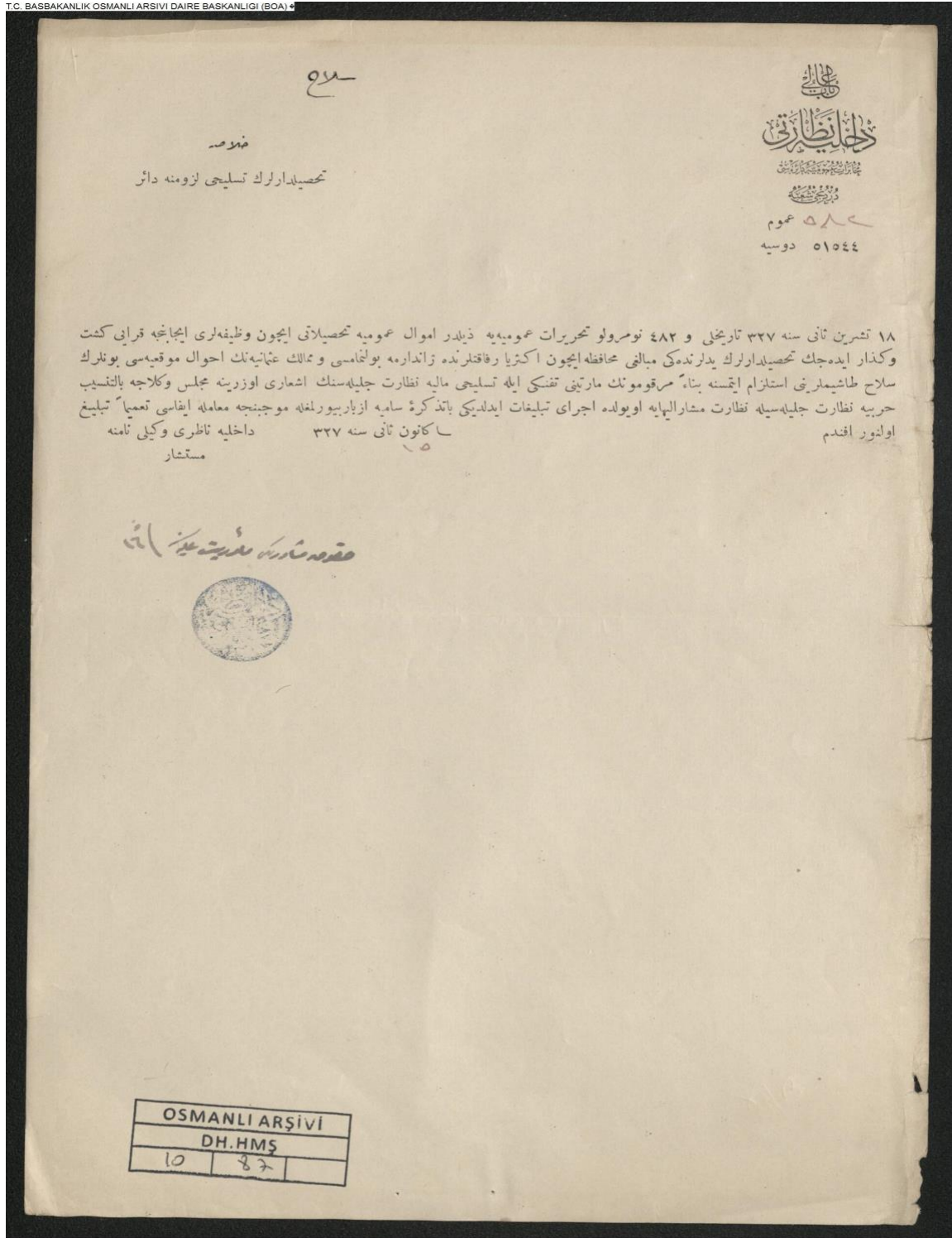
Demirel, M. (1989). Erzurum İsyanı (1906-1907), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Genç, M. (1995). Esham, *TDVİA*, (11), ss376-380.

Genç, M. (2003). Malikane, *TDVİA*, C.27, ss.516-518.

- Genç, M. (2006). Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, Haz. M. Genç, E. Özvar, (1), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Göyünç, N. (2005). *Türkler ve Ermeniler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- İnalcık, H. (2012). Tımar, *TDVİA*, C.41, ss.168-173.
- Kansu, A. (2017). *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1839-1899)*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1986). Osmanlılarda Örfi Vergiler ve Bu Vergilerin Kaynağı Olan Örfi Hukuk, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (4), ss.285-310.
- Ören, N. (1953). Eski Hatıralar Serisi:1904 Erzurum İsyanı Hatıraları, *Dünya Gazetesi*, No:339, 02.07.1953, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/27477> (25.05.2025 tarihinde erişilmiştir).
- Özbek, N. (2009). Anadolu Islahatı, Ermeni Sorunu ve Vergi Tahsildarlığı, 1895-1908, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, (9), ss. 59-85.
- Özbek, N. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gelir Vergisi: 1903-1907 Vergi-i Şahsi Uygulaması, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, (10), ss.43-80.
- Özdağ, A. (2014). Tokat Sancağında Ermeni Olayları, *Turkish Studies*, 9 (1), ss.427-438,
- Serdar, M. T. (1996). Bitlis'te Ermeniler ve Ermeni Mezalimi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı Mali Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yılmaz, M. S. (2011). II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8 (30), ss.123-142.
- Yoruldu, M. (2022), Yirminci Yüzyılda Vergiye Karşı Direniş ve İsyanlar-I, İlkesiz Vergilere Tepkiler: Vergi İsyanları, İstanbul: Efe Akademik Yayıncılık, ss.425-439.

Ek 2: Emvâl-i Umumiye tahsildarlarının yanlarındaki paraların muhafazası için silahlandırılmaları.



Ek 3: Eşkiya çeteleri faaliyetlerinin artırdığından tahsildarların köylere bir jandarma ile gitmek istemedikleri, yanlarına en az beşer jandarma verilmesi gerektiği

